

ТРАЈКО КИТАНЧЕВ

(1858 — 1895)

1.

Како и за многумина Македонци од поблиското и подалечното минато, така и за заслужниот преспанец Трајко Китанчев, општественик, литерат, просветен деец, револуционер и неспокојник, кај нас малку се зборува и пишува, малку се знае, па според тоа и малку му се почитува делото. Причините за ова се лесно разгатливи: од една страна, останале да сечат меѓу нашиот современик и светлата памет на поттурнатото име низа предрасуди на едностранчиви и површни коментатори, кои од подината на смртта на Китанчев, па сè до денов денешен се пластеле како ненужна дезориентација, и, од друга страна, недостигот на соодветно внимание, компетенција и напор да се раскаже нешто монографски за ова име, од денешна позиција на резонирање, толкување и согледување.

И, кога сега го правиме првиот обид да му го оддадеме првото, филтрирано низ свеста на современите Македонци, соодветно внимание, треба бездруго веднаш да се подвлече дека во ни еден момент не нè подзапрела дилемата: треба ли да го приопштиме неговото дело кон македонската културна историја! туку, дека и овојпат, поради пословичната изолираност со нашите источни одречувачи, не спомнавме да се справиме со теш-

котијата за комплетирање на податоците за животот и делото на подзаборавениот Трајко Китанчев!

Во релативно краткото поминување низ животот (недовршена четврта деценија на живот) на овој надежен македонски интелектуалец од втората половина на деветнаесеттиот век, (како да се уште пократкотрајни апроксимативите со најчистата негова љубов: Македонија! Сепак, дури само и далечното секавање на детските години во родниот крај и едногодишниот престој во Солун (1882/83 год.) како и активното учество во политичките акции на македонската емиграција во Бугарија во последната година на неговиот живот (1894/95) кондензирале толку многу причини и поводи името да му се врзе за Македонија, што не ми се верува дека кој и да е и кога и да е ќе може да го опише неговиот позитивен удел во нашата понова историја. Се разбира, како и кај многумина други и слични нему македонски интелектуалци од целото течење на деветнаесеттиот век ќе мора да му се опише и на Китанчев колективно-приватната заблуда за националната припадност на Македонците; меѓутоа, ако се сфати тој негов резон како неминовно преклонување пред притисокот на една од најсилните пропагандни институции на нашите аспиративни соседи, ако се сфати дека низ ситот подолг тек на неговото основно, средно и високошколско образование доминирала една одредена — пробугарска национална идеологија, ако се сфати дека невозможноста да се врати во Македонија и принудата да се настани во Бугарија и таму да се натурализира, биле силни фактори за да го плати високиот данок на една генерацииска заблуда на пополемиот дел од нашата интелигенција од крајот на минатиот век — не треба, навистина, многу да се умува, за да се објаснат сите тие негови и слични нему номинални национални определувања. Тој данок на Китанчев кон пробугарската теза за националната припадност на Маке-

донците, секако не може да го помати сето она што е показ на една чиста и високоморална љубов кон татковината, служењето на нејзините идеали за сестран слободен живот, напорите за нејзиното културно-политичко еманципирање. Задачата на овој прилог, меѓу другото, ќе биде и да ги подвлече тие и такви надраснувања на едностраните толкувања на делото на Китанчев, на неговата национална концепција, на неговите недоизјаснети позиции на македонствување.

Примерот на Китанчев е мошне едноставен и поучен: тој е еден од оние угледни Македонци, кои своите способности, сета своја интелектуална и физичка енергија ја ставиле во чесна услуга на една друга средина, во која се населиле, чиј јазик го прифатиле, каде што се аклиматизирале психолошки и социјално, но, кои сепак никогаш не ја забораваале ни својата прва љубов: татковината, и како израз на таа своја емотивна, сентиментална, несежлива врска со родната земја, преку многу јавни акции и преку трајни траги во пишаниот збор го манифестирале суштински своето македонство!

Таков е Трајко Китанчев — еден од многуте чесни и напредни луѓе никнати на македонско тло, кои денешната научна и јавна мисла на Македонија и Бугарија не смее да ги сече на никакви половинки или четвртинки, за да ги дели, за да ги парчи и да си ги присвојува љубоморно, бездушно, делумно, — туку да ги остави како интегрални целини на духот, како човекови субјективни и објективни реалитети, за да им ги претстави на своите нови поколенија низ билансот на нивните животни позитиви, кои не се ни мали, ни малку!

Ќе му дозволиме на Китанчев да ѝ припаѓа и на Бугарија и на Македонија и на сето прогресивно човештво, бидејќи неговите погледи и концепции се совпаѓаат со најнапредните идеи на неговото време, а неговите животни акции се илустрација на алтруизам, морална цврстина и

чистота, револуционерна етика, самопрепорност и самоодречување.

Примерот на Трајко Китанчев не враќа мошне сестрано кон потребата од дијалектичка преоценка на многушто во македонското културно-политичко минато! Скудоумјето на површните политичари од вчера и денес, конјуктурниот резон на режимските историографи, недобронамерноста и талпоумјето на пропагандните гласноговорници, воопшто морничавото наследство од победените општествени формации, сето тоа небаре неотфрлена каловина остана како предрасуда, заблуда и догма да ли мали претставите за Македонија во многу потенцијално јасни умови на балканската научна и политичка мисла. Сета таа тежина дури и овојпат не предупредува на потреба од едно кратко и обврзно воведувачко разјаснување на феноменот на македонската интелигенција во минатото, чиј најброен дел се ставаше во непрестапна услуга на соседните национални идеали и култури!

Номиналното национално одредување на македонската интелигенција во минатото кон бугарската, српската и прчката национална платформа мора да се сфати in extenso како неизбежност инаку неправедно ќе обвинуваме, бирократски скудоумно и генералски нетолерантно ќе се афронтираме! Посмртно не се вршат во науката анкети. Гробовите не учествуваат во националните плебисцити. Заслужените луѓе мирно починуваат, без потреба од каквигоде рехабилитации, корекции, посмртни изјави, тестови. Можеби меморијалниот пранит ги овековечува или само замолчува! Можеби живото толкување и претставување на нивното живо дело е вистинско продолжување на нивниот живот!

За Трајко Китанчев, заслужен син на Македонија, еден од сонцелубивите, бележит и честит напор да му се припоможе на сопствениот народ во рамките на сопствените способности, и тоа

токму во едно мошне пресвртно време, во годините на македонското револуционерно зачекорување кон слободата, во годините на македонското дефинитивно национално конституирање (процеси, кои, илтом по неколку децении напрегање завлезат во поблагопријатни општествени констелации ќе илустрираат показ и на бранувања на народните низини), за Китанчев, човек на револуционерна акција и активна научно-публицистичка и литературна дејност, кај нас, во овие 25 години слободна македонска национална разгранатост, малку е пишувано, малку е зборувано, воопшто малку е сторено тој да им се доближи на младите поколенија како неизбришлив дел од нашата понова културно-политичка историја. Така е поради честите недоразбирања околу поимот што од нашето историско минато, што од нашето културно-политичко и уметничко наследство е НАШЕ, според кои критериуми треба да го при својуваме или оттуѓуваме делото на нашите претходници, пишувано на други јазици, настанато во други средини, отповарено од други сфаќања? Бездрупо, покрај сите познати причини на одредени кадровски, институционални и материјални можности на нашата млада наука и уметност, постојат тешкотии и од еден ткн. субјективен вид, т.е. принципната неодреденост на нашата научна и уметничка мисла на планот: наше, само македонско, наше — заедничко македонско-бугарско, наше — заедничко македонско-прчко и наше — заедничко македонско-српско културно-политичко и уметничко наследство?!? Не се работи овде за недостиг на некакви меѓунационални или меѓудржавни конвенции или компромиси, туку се работи за еден општ и конзеквентен пристап и еден општ и одреден третман на апсолутно осетлива и почесто инертно толкувана материја! А во тој ред Китанчев неспоредливо е понекомпликуван од Прличев, Миладиновци, Жинзифов, Ангелко Крстиќ или Вапцаров — секако!

2.

Животната врвица на Трајко Китанчев се протега сенасе триесет и седум подини!

Роден е во преспанското село Подмочани на 1 септември 1858 година. Родителите на Трајка — татко му Цветко и мајка му Цвета — исто така водат потекло од Преспа: таткото е од Волкодери мајката од Подмочани. Таткото, најпрвин овчар по туѓи имоти низ Преспа, подоцна заминува на печалба во Цариград! Од дамнина луѓето во Преспа својот економски поминок го осмислувале во туѓина: оделе во Цариград и по Америките, се враќале, напати со спечалени пари и ќе си поживеее потем убаво и среќно! Ако некога немаштината, тешкиот селски живот, даноците и турските зулуми ти понеле луѓето да одат по светот и да бараат едно почовечко постоење, сложената загатка е денешната масовна емиграција од овој наш питом крај? Допрва социолозите ќе треба да ѝ го објаснат на нашата јавност овој необичен случај. Дотогаш, литературата ќе го оплакува низ песни, раскази, драми и романи прдиот процес на македонското раселување, на ист начин, но со подруга размисла и рамниште, одошто тоа го правеше народната песна во времето кога Трајко Китанчев и неговите врсници, заедно со татковците, си ја пронесуваа низ улиците на турската престолнина порчливата судба на печалбари.

Трајко Китанчев си ја започнува животната врвица од Подмочани. Тука, останат сам со мајка си, го започнува основното училиште, најверојатно тогаш формирано, од некојси бивши сидар, даскал Никола. Училиштето, како и многу слични нему низ Македонија ги воведуваало децата во најелементарната писменост, билингвистичка по правило: прчка и словенска. Во ова и вакво училиште малиот Трајко учи две години — од осмата до десеттата! Потоа, татко му си го повикува кај себе, во Цариград, да си го продолжи учењето и

да му ја води сметката. Тогашните наши печалбари во Цариград, главно преспанци, речиси исклучиво се занимавале со прадионарство. Произведувале зеленчук и сами го продавале низ големиот пиад. На непрамотните луѓе, каков што бил татко му на Трајка — Цветко Китанчев, доста тешко им одела од рака сметката! Се разбира дека малиот Трајко, со две години училиште зад себе можел многу да му припоможе на неукитот свој татко.

Така започнува животната одисеја на Трајко Китанчев, која него уште како единаесетгодишник ќе го откорне од родното тло, за да не го врати никогаш повеќе назад. Цариград, Русија, Бугарија — тоа се трите пункта на кои тој подзастанува највеќе низ преостанатите дваесет и шест години живот. Македонија и Солун ќе му бидат само едно мошне кратко интермецо по тој краток животен пат, што Китанчев ќе го мине цврсто и стоички смилено, наспроти многуте тешкотии и искушенија да се опстои, да се биде. Задоеен со идеите за социјалистички коректив на неправедното класно општество, оптоварен со непраболка за поробената татковина, опчинет од занес и љубов за уметноста на зборот, неговото минување низ животот се движи исклучиво по трновитата врвица на патилата, немаштините, грчот да се издржи, горчината на личната неспрека и болката од неспратеноста. Така сè, додека подмолната зла болест не го покоси в миг, небаре младо, бујно и извишено стебло прекршено во лута луѓа!

Да го проследиме тој виорен врвеш, по напуштањето на родното тло.

Додека се наоѓа в Цариград, како припомош на татка си во неговиот печалбарски напор да присобере средства за семејството во Македонија, дванаесетгодишниот Трајко го посетува бугарското училиште во Фенер, меѓутоа сиромашлијата го присилува повторно да го напушти училиштето. По едногодишна пауза, некаде кон 1870 година го продолжува учењето: добива стипен-

дија од бугарското братство во Цариград — „Просвещение“. Лично е припомогнат од владиката Натанаил Кучевишки, висок егзархиски великодостојник, по потекло од Скопско, кому Трајко вечно ќе му биде благодарен. Дедо Натанаил го испраќа на школување во Русија.

Доведен во Цариград како десетгодишно голубрадо македонско селанче, Китанчев по вкусува пелинот на аргатскиот живот: со часови семне зад серпијата, спие во бавчата на татка си, се храни колку да мине редот, со кош низ Цариград разнесува зеленчук. Но, тој е ученољубив, отворен кон сознанија и желен за знаење. Љубопитството кон науката го покажува пред луѓето во лик на неуморник, така што многумина го забележуваат сето тоа и го советуваат татка му да не му пречи, до колку не може да му по-
може да се школува.

И ете: во 1874 година, со помошта на дедо Натанаила (кој го примил Китанчев кај себе уште во 1873-та година, како воспитаник, за да го припотви за Русија), младиот Трајко пристигнува во Киев. Таму постапува во духовното училиште (семинарија), во вишото одделение на учебната 1874/75 година. Поради недостиг на средства за издршка, тој и овдека е присилен да работи. Препишува за мала пара лекции за студентите од Духовната академија во Киев. Малку, но барем колку за леб да има! Меѓутоа, таа очајна положба пак му ја ублажува дедо Натанаил, тогаш егзархиски владика во Охрид. Му испраќа еднакратна парична помош. Благодарение на таа помош, успева да ги даде испитите и да ја заврши првата година. Потоа се враќа во Цариград, кај татка си и за кратко време е учител во поранешното свое училиште, во текот на 1875/76 година. Набргу по ова, откако добива руска стипендија, заминува пак во Киев, каде што постапува во семинаријата, задоволен што може веќе нормално да му се посвети на редовното школување. Овдека, во тек на школувањето ќе другарува со

Божил Рајнов, ученик од македонските краишта, подоцна истакнат професор на солунската гимназија и македонски општественик од крајот на минатиот век.

Киевската семинарија Китанчев ја завршува во 1879 година, како дваесетедногодишник, кој низ киевските библиотеки акумулирал богати знаења. Го привлекува особено многу литературата. Се восхитува од Сервантесовиот „Дон Кихот“, кому му посветува посебно внимание и како плод на тоа, во 1895 тој го преведува на бугарски јазик ова дело и напишува една мошне забележителна студија за него.

По завршувањето на семинаријата, Китанчев требало да го продолжи школувањето на духовната академија според условите по кои ја добил стипендијата на руската влада. Меѓутоа, под влијанието на слободоумните идеи на тогашното руско општество не сакал да продолжи во верско, туку во световно училиште. Оди во Москва, откако добива согласност од Натанаил (така и Крањчевик беше сфатен тие години од својот мецена, бискупот Јосип Јурај Штротсмајер и мантијата ја замени со учителски позив) и таму се запишува на правен факултет. Тоа е учебната 1879/80 година.

По завршената прва година на правниот факултет, се враќа во Бугарија, во градот Ловеч, каде што се наоѓа тогаш неговиот мецена, владиката дедо Натанаил, останувајќи кај него извесно време, веќе со први знаци на расклатено здравје. Натанаил, како мецена на Китанчев, навистина ќе пројави татковски прижи за својот воспитаник, кон кого ќе одгледува почит и тогаш, кога нивните патишта буквално ќе се разминат. Судејќи по писмото на Китанчев, пишувано од затворот во Хасково, 15 септември 1892, а упатено до Натанаил, односите меѓу нив претпостават широка меѓусебна толеранција на идејните и политичките убедувања. Имено, Китанчев, објаснувајќи му како попаднал во затвор во врска со

инсценираниот заговор против Стефан Стамболов (делото по убиството на Белчев) го подвлекува следното:

„Ваше Високопрвосвештенство, достоуважен мој оче!

...извесно Ви е дека сум осуден на тригодишен затвор во тврдина, но поради немање таква тврдина кај нас, казната ми е заменета со три години прост темничен затвор... Престапот за кој сум суден и осуден, не е срамен на никој начин... јас секогаш сум имал морална смелост да се искажувам јавно и да работам јавно...

Кога ме земавте за воспитаник, Вие не мислевте со Вашето благодејание да припоможете само на една бедна фамилија, не мислевте да создадете само добар домаќин, кој да не сака да знае ништо за другите и да гледа само да печали пари, да си ја нареди својата лична среќа, туку сакавте со Вашето благодејание да спомогнете воопшто за разбудувањето на народот. Така сум ја разбирал досега смислата на Вашето благодејание и сум настојувал совесно да си го исполнам долгот кон татковината, долг завештан на мене од Вас преку Вашето благодејание и преку Вашиот личен пример, преку Вашиот бескористен и чист живот. Можеби насоката, во која работам, убедувањата кои ги имам, да не се среќаваат наполно со Вашите очекувања (...) но во едно верувам, дека сум се доближил да одговорам на Вашите очекувања и имено: во бескористното стремење кон слободата и доброто на народот и во употребата на морални средства за постигањето на тоа добро.“

Овие извадоци од подолгото писмо на Китанкев до Натанаил покажуваат недвосмислено еден јасен став на самостојност во акцијата и убедувањето, цврста платформа на високоморална позиција, и непоматен алтруизам. Таков ќе го запомнат сите Китанчева, од годините на школувањето, преку годините на неговото учителствување, сè до неговото активно учество во по-

литичкиот живот во Бугарија, како народен пратеник и како претседател на Врховниот комитет на македонската организација. Стариот мецена на Китанчев, кој имаше можност да го надживее по години ранопочинатиот свој воспитаник, ќе се секава со гордост на него, пред сè како за вонреден човек.

Китанчев нема да го продолжи правниот факултет во Москва. Се враќа, по престојот кај Натанаила во Ловеч, дефинитивно во Бугарија, каде што најпрвин се посветува на учителска професија, а подоцна и на општествено-политичка и литературна дејност. Од март 1881 година до септември 1882 година, тој се наоѓа во Трново, како учител во Петропавловската семинарија. Во спомените на еден негов современик ги наоѓаме овие редови, кои ни го доближуваат мошне сугестивно неговиот тогашен изглед:

„Човек со среден раст, тенок, руво ветво, панталони излитени малку од долу, палто ветво, маслено, со одрани цевови, шапка со отворени поли, кирлива, коса долга, небрежно исчешлана, лице бледно, испиено, комај жолто, мустачки мали и брадичка одвај што потерала, којзнае дали беше уште и бричена. Воспито патников (разбирај: Китанчев) прилегаше на болен и бледен руски студент, којшто веројатно дошол во Бугарија да се цери (лечи) или да умре“. (Н. Станев, Еден спомен за првата учителска дејност на Т. Китанчев, Мисъл, Софија, 1895, кн. VII, с. 672 — 707).

Меѓутоа, ова сениште од човек што, според авторот на спомените, треба да се подразбере како Китанчев, претставува личност што не смее да се цени според надворешниот изглед, туку според духовните заложби, кои се вонредни. Дваесетитригодишниот недовршен студент на московскиот универзитет е вонреден оратор, кој ги занесува со мафијата на својот збор слушателите. Ги восхитува учениците, кои неговите часови сè повеќе нестрпливо ги очекуваат. Тој им

предава литература, историја и логика. Тој им е љубимец. Тој ги раздвижува умовите. Учениците раскажуваат како тој со необична јаснотија им ги приближува поимите од овие области. Китанчев не е за нив студент раскажувач, туку разгорештен толкувач и проценувач на историски настани и личности, на поими и датуми. Неговата реч е наречена глатка, пријатна и воодушевена.

Веднаш по Трново, во текот на 1882 година, Китанчев се враќа во Македонија. Доаѓа во Солун за учител во тогашната егзархиска гимназија.

Меѓутоа, престојот во Солун, за жал, ќе биде премногу краток. Тој овдека некому како да му пречи. Бездруго на светата Егзархија — најсилната бугарска пропагандна институција за денационализација на македонскиот народ.

Дејноста во Солун е исечок од неговиот живот, што за Македонците претставува посебен интерес. Тој овдека започнува да се остварува во целосна смисла. Учител е на млади и стари, на ученици и на возрасни и неписмени луѓе. Ги раздвижува општествените активности, покренува иницијативи за издавање весник. Но, создава околу себе непријатели. Набргу, конфликтот меѓу македонската интелигенција и бугарската Егзархија станува мошне јавен. Во атмосфера на недоверба Китанчев не може да работи. Иако засаќан многу и овдека од учениците, бидува отпуштен од гимназијата! Тој е премногу комуникативен, а неговата класна позиција е одвеќе јасна: непомирливо е на страната на плебесот. По една година помината во родната земја, принуден е, останат без работа да ја напушти Македонија. Меѓутоа, неповиот престој во Солун ќе остави трапи во спомените на повеќемина. Бездруго, најимпресивно кај тогаш осумнаесетгодишниот Ѓорче Петров, еден од неговите ученици и почитувачи.

Во својата дописка во софискиот весник „Балкан“ од 1 јуни 1883 година, Ѓорче Петров пишува:

„Празнувањето на св. Кирил и Методија во нивното родно место стана речиси великолепно, макар и да беше тоа против волјата на мнозина, меѓу кои и нови самовикани аристократи. Како празник на овдешната гимназија, дирекцијата уште пред три недели зафати да помислува како да стане празнувањето на овој единствен народен празник во Македонија, поблескотно, потржествено!... Многу трговци, дојдени речиси од сите градови на Македонија ќе можеа да видат и разберат како треба да се празнуваат народните празници; кон истото треба уште отсега да се приучуваат и многуте ученици, кои утре-други ден ќе се распрснат по Македонија, како народни дејци.“

Откако го опишува таквото сенародно тржество на Македонците во Солун по повод денот на сесловенските просветители, давајќи ни повеќе занимливи детали за сите официјални церемонии, Ѓорче Петров ни го соопштува својот восхит од говорот на Трајко Китанчев, кон кого подоцна ќе одгледува висок пиетет:

„Најпосле се појави на балконот, откаде што се држеа речите, љубимецот на народот, на сиромаси и богати, на ученици и учители, повторувам, љубимецот на сите, освен на едно соило луѓе кои се како две-три капки масло во една река. Тоа е професорот по литература и соопшта историја, г. Трајко Т. Китанчев... Само неговата појава на балконот беше достатна да ја восхити публиката. Сите сидари, лебари, млекари, штом го видоа, земаа да си зборуваат: „Нашиот даскал ќе ни прикаже!“ Тие си го наречуваат *наш*, зашто господството му е родом од нивните места, зашто кога држи говор во црква или другаде, зборува по можност на нивното наречие, така што сите да го разберат.“ (Подвлеченото е мое — Г. Т.).

Потаму, Ѓорче Петров ни раскажува како Китанчев умее едноставно и природно да ги изложува своите мисли во фрази „едноставни и разбирливи за сите“, ни го опишува како човек

со вонредно слаба телесна конституција но со постојана насмевка врз лицето, дека постојано бил прекинуван во својата реч од бурни аплаузи.

За Китанчева, за неговите ораторски способности, Горче Петров ни раскажува и низ друг случај, кога говорејќи на закопот на еден починат од ТБЦ ученик, ги расплакал сите присутни.

Овие заложби на оратор ќе го исфрлат малку подоцна Китанчев на поприштето на јавните и политички активности во Бугарија, каде што како пратеник на народно-либералната партија на П. Каравелов во текот на V сесија на бугарското народно собрание држи забележани говори. Тие исти заложби на оратор и пројавената јавна дејност ќе го исфрлат пред крајот на неговиот живот и на позицијата — прв претседател на Врховниот македонски комитет во Бугарија.

Меѓутоа, да се вратиме на Китанчевиот престој во Солун, за да ги дораскажеме неговите заслуги за раздвижувањето на македонското население во овој град.

Китанчев поминува во Солун само една учебна година (од едента 1882 до летото на 1883 година) и не може да остане повеќе поради конфликтот со бугарската Егзархија. Причините на тој конфликт лежат во фронталното разидување на македонската интелигенција и бугарската Егзархија, таму некаде кон крајот на минатиот век, кога поразбудените и револуционерно настроени млади Македонци прават напори да ја земат судбината на својата земја во свои раце! За ова пишуваат најобразложено Горче Петров и Петар Поп-Арсов, почитувачи на Китанчев, подоцна лидери на македонското револуционерно движење. Горче Петров смета дека конфликтот на македонската интелигенција со Егзархијата е природна реакција против долгогодишниот стремеж на Егзархија да го држи во свои раце диригирањето на општествениот живот, дека тој конфликт го роди таканаречениот македонски сепаратизам, а

нешто подоцна се прероди во револуционерно движење. Петар Поп-Арсов во својата пресметка со Егзархијата во брошурата „Стамболовщината во Македонија и нејзините претставници“ ја нарече оваа институција езуитска и со тенденција и задача да создава во Македонија Бугари. Всушност, Македонците на служба во Македонија отворено настојуваат да ја заштитат самоуправата на општините, „тој единствен наш парламент“, како ќе рече Поп-Арсов. „Македонецот во султанска Македонија — вели потаму Поп-Арсов, — од општествените активности ги има само училиштето и црквата, и ако му се одземаат и тие, тој тогаш ќе се грижи само за личните интереси, кое и дивите ѕверови инстинктивно го вршат. Бугаринот воопшто и Македонецот особено имаат потреба од повозвишен интелектуално-морален полет, којшто нашите „доброжелатели“ место да го помогнат, бараат севозможни средства за да го запрат, сомневајќи се во најновото време од некаков сепаратизам а пред сè, се гледа, во нашата народност“. И, што е најважно, објаснувајќи дека тие „доброжелатели“ се токму луѓето на езуитската Егзархија, Поп-Арсов извикнува:

„На помош, сите чесни Македонци! „Љубезната“ наша Егзархија со двата си оддела, стремејќи се да им го одземе благородното поле за работа на нашите општини, преку својот авторитет сака да ги умртви, да ги убие... На помош сите чесни Македонци!“

Китанчев се судри со Егзархијата токму на овој план, за кој ни раскажува Поп-Арсов. Таа македонска народна општина, која сакаат тогашните млади и образовани Македонци да ја закрепнат како „единствената народна установа, што ја зачувала нашата национална и човечка физиономија во тек на петстотингодишен период, Егзархијата, ги употребува сите средства за да ја претвори во нула, да ја задуши, да го задуши народниот дух“ (Поп-Арсов). Ете, таа Егзархија, како панбугарска пропагандна инсти-

туција со турска тапија за назначување учители во Македонија по избркува Китанчев по едногодишен престој во Солун, а подоцна, кон 1890 година, кога тој останува без работа и подава молба да биде назначен за егзархиски учител во Тетово, повторно ќе биде одбиен. Китанчев отворено рече дека Егзархијата си има свои доверени лица, кои тајно ѝ рапортираат за сè што ѝ конвенира. Ова го напиша и јавно прочита во својот познат *Отчет* за работата на солунската гимназија во учебната 1882/83 година.

Отпуштен од служба како професор во Солунската гимназија, тој како заколнат оптимист, пред кого допрва ќе изникнуваат црни премрежија во животот, заминува во Бугарија за да бара работа. Во Македонија Егзархијата има монопол врз просветата и за Китанчев е илузорно да се надева за професорско место во некој друг град! Но, Китанчев ги раздвижи Македонците во Солун низ еден организиран процес на сестрана еманципација. За тоа најубаво сведочат исказувањата што ги приведува Јурдан Иванов, во предговорот на Сочиненијата на Т. Китанчев од 1898 година. Иванов пишува дека солунската бугарска гимназија немала таков учител како Китанчев, одвај ли Солун ќе биде честит да види пак таков учител. По ваканциите учениците само се фалеле со него, сè за него прикажувале, се чуделе на неговата красноречивост, добрина и љубов кон нив. Немало човек од македонските градови, кој штом пристигне во Солун по трговија, да не ја посети гимназијата и да види каков е тој учител Китанчев, толку фален од сите и сакан од учениците! Тој што еднаш ќе отишол кај Трајка, му се посакувало и втор и третпат и вечно да јуди кај него, само да го слуша. Тој бил најдостопниот човек, секого примал и со секого разговарал, секого распрашувал до најтенки подробности за состојбата во црквите, училиштата, за постоечките пропаганди и секому му вдахнувал недоброј добри мисли и идеи.

Околноста ги посакале младиот Китанчев, тогаш во полниот полет и расцут на творечкиот потенцијал, да ја напушти родната земја и да го подари свој умствен и физички капацитет на една друга средина.

Добива учитеелско место во Пловдив, потоа во Габрово, па во Софија. По војната од 1885 година, доаѓа пак во Трново, градот каде што ја започна својата учителска кариера. Се зближува уште во Пловдив со истакнатиот бугарски политичар Петко Каравелов, кон чија народно-либерална, а подоцна демократска партија ќе се приклучи и ќе стане нејзин пратеник во бугарскиот парламент. Во 1884 година оди на лекување во Виена, разболен сериозно. По праќањето од лекување, не сакајќи да остане во Софија, бидејќи климата му била преостра за здравјето, оди во Трново за окружен училиштен инспектор, каде што ќе остане сè до 1890 година. Во 1885 година учествува во бугарско-српската војна како обичен војник.

Како инспектор по училиштата во Трновско, тој се здобива со ретка популарност на општественик. Се конфронтира на политички план со Стефан Стамболов, некаде по 1887 година. Избран е тогаш за пратеник од Трново во Народното собрание на Бугарија и оттогаш смета дека политиката е попримателна на кое тој ќе се реализира најцелосно. Со полема ерудисија, вонредна меморија, пројавена ораторска дарба и смисла за толкување на интересите на народната маса — набргу избива на преден план во бугарскиот парламент. Се залага за поголеми права на граѓаните, за демократски печат, за почитување на уставот. Неговите говори во парламентот од 1889 година — за мешањето на војската во државните работи, за државниот заем и други, покажуваат смисла за консеквентност на ставовите и ретка смелост да се предочи на опасноста од корупција во општеството. Претседателот на тогашната бу-

парска влада, Стефан Стамболов, ќе му биде постојана цел во тие искричави и красноречиви одбрани на општествената правда.

Во 1890 година, бидува отпуштен од должноста инспектор на училиштата во Трново, а набргу потоа затворен и суден за некакво божемно учество во политички заговор. Неговото афронтирање со Стамболов, со весникот „Слобода“, како најгласни антимакедонски позиции во Бугарија, нема да остане без последици. Ќе му измислат неколкугодишен затвор.

Имено, на 15 март 1891 година бидува убиен од непознати лица министерот Белчев. По тој повод полицијата затворила повеќе луѓе, меѓу кои и Трајка Китанчев. Образуван е воен суд, кој ги суди осомнетите. Трајко Китанчев е осуден, без никакви докази на тригодишен затвор. Казната ја излежува по разни затвори во Бугарија, целосно. Во 1894 година, осум дена пред одредениот рок (иронија на управувачите) е пуштен на слобода. Ги зачувал своите политички убедувања, меѓутоа и онака слабото здравје сериозно му е влошено. Во мај, истава година, се кандидира повторно на изборите за пратеник во бугарското Народно собрание (од VIII свикување) и бидува избран за депутат од Трново.

По излегувањето од затвор, се задржува по-кратко време во Софија, каде што има почести контакти со претставници на македонската емиграција во Бугарија. Имено, тогаш во Софија постојат неколку македонски организации, кои помеѓу си водат непотребни расправи и борби. Во лицето на Китанчев, тие тогаш го гледаат единствениот човек кој ќе може да ги измири спротивностите, да ја обедини многубројната македонска емиграција во Бугарија, насочувајќи ја како неисцрпен вртот на материјална и морална помош на поробените еднородници во татковината.

Китанчев не е индиферентен кон проблематиката на родната земја, иако веќе десетина го-

дини живее и работи во Бугарија. Кон крајот на 1894 година, поканет од поголема група видни Македонци во Софија, доаѓа на нивното собрание и држи реч во која се залага за единствено македонско друштво во Софија и Бугарија. Набрзгую тоа, во март 1895 година, во Софија е свикан Првиот македонски конгрес. На овој Конгрес, кој трае од 19 до 28 март во Софија, присуствуваат делегати на македонските друштва и колонии во Бугарија и Романија. На Конгресов Трајко Китанчев еднодушно е избран за претседател на идниот македонски комитет.

За жал Китанчев нема можност повеќе време да остане на чело на оваа политичка организација на македонската емиграција во Бугарија. Наскоро, злата и опачна болест, што повеќе години го подјадувала, ќе го одвлече одвеќе млад во проб. Македонската организација во Бугарија ќе потпадне веднаш по неговата смрт во раце на платеници на бугарскиот двор и ќе се бори отворено против самостојноста на македонското револуционерно дело.

Краткиот период, низ кој Китанчев се пројавува како прв човек на македонската политичка организација во Бугарија, го покажува него како најпредан активист, смел и решителен, самопрегорен и неуморен. Тоа сето ќе ги исцрпи неговите физички сили, а сето она што како јавен обид на бугарскиот двор да инфилтрира свои луѓе во организацијата, за да ја потчини и престори во слепо и послушно орудие на сопствените интереси, како и поткупиноста и колебливоста на добар дел од македонската емиграција, потоа, нејзината трагична разединетост — ќе му го расклатат до таа мера и душевното спокојство, што блиската смрт ќе стане неизбежна.

Умира на 1 август 1895 година, во Софија, од срцев удар. Умира како триесетседумгодишник, во полниот расцвет на своите огромни перспективи на народен трибун.

3.

Треба да се подвлече дека Китанчев остава зад себе и литературни творби, кои иако не досегаат повисоко уметничко рамниште, претставуваат вонредно богато средство за дообјаснување на личноста на овој заслужен син на македонската земја. Тоа се, пред сè неговите песни, пишувани главно на бугарски јазик и една подолга епска творба на македонски јазик, потоа неговите литературни и лингвистички статии (за Сервантес и неговиот Дон Кихот, за акцентот на зборовите од ресенскиот говор на западното македонско наречје, и др.) и неколку рецензии, статии и полемики.

Поезијата на Трајко Китанчев, според опусот што ни го презентира Јурдан Иванов во книгата „Сочиненија“ на Китанчев од 1898 година, претпоставува 36 одделни песни. Според податоците на неговиот школски другар од Русија, а покасно и колега во солунската гимназија, Божиљ Рајнов, во 1882 година, непосредно по доаѓањето во Солун, Китанчев уништил голем дел од своите литературни обиди, фрлајќи ги ракописите в море. Китанчев, веројатно, сметајќи ја својата поезија како занес на младоста и ученичките години, неумоливо се пресметува со неа на самиот почеток на својата учителска кариера. Ако ова предавање на литературните негови амбиции на морските длабочини може нешто да ни раскаже, тогаш тоа е, несомнено, заклучокот дека самиот тој не им придавал поголемо значење на своите поетски обиди, дека бил решен да ја напушти сосема поезијата, како подрачје на духовните активитети кон кое нема поизразит афинитет.

Ваквиот заклучок може да се извлече и од сето она што условно би можело да се нарече вредност на неговиот поетски опус. Таа вредност, бездрупо, не е на уметнички план, не е во естетското задоволство што ќе го предизвика неговата песна, туку во изнесувањето некои идеи на авторот, презентирани низ коректна стихотворна форма. Оттука, во поезијата на Китанчев ќе препоз-

наеме напор да се соопштат некои негови сопствени сознанија или размисли, идеи или објективни мотиви и теми, а речиси никаде не ќе сретнеме лирска интонација, исповедно и интровертно раскривање на интимата, сублимација на претставите во метафори, симболи, слики! Кај него доминира реторичниот израз, баладната форма од епската насока, воопшто: тенденцијата да се објективизираат претставите низ наративно-фразеолошка интонација. Поетскиот поттик, согледан како лирска ерупција, нагон, спонтан чин на творечката вообразба, евидентно недостига во неговите песни. Тие не се емоционално обоени, не се изблик на срцето, туку предадени дури и како секавања на детството, како реминисценции на одминатите години, припомнуваат повеќе на стремез да се изнесат низ стих неговите погледи, сфаќања, расудоци! Заради тоа, неговите песни прилегаат на оној вид поезија кој најчесто се наречува пропраматски, декларативен, рационален или тезисен. Во буквална смисла на зборот, тоа е политичко-дидактичка поезија, пишувана од автор без уверливи предиспозиции за стихуваната реч.

Воопшто не значи дека ова квалифицирање на поезијата на Китанчев не упатува обврзно кон генерално негирање на неговите поетски текстови. Постојат неколку исклучоци, низ кои може да се види колку авторот успеал да се доближи до едно коректно ниво на песната. Тоа се песните: „Дедо Неделко“, балада за која не се знае кога е напишана, всушност малта поема од десет одделни песни, во строфи од по четири стиха, во кои се римуваани само вториот и четвртиот стих. Поемата изнесува петстотини стихови а како тема ја користи македонската народна легенда или предаание, кое вели дека Марко Крале не е умрел, туку уште живее, скриен во некоја длабока пештера, во планините помеѓу Охридското и Преспанското езеро, чекајќи го судниот ден, кога ќе може пак

да излезе на бел свет, да се бие со Турците и да го ослободи од нивно ропство својот народ. Песнава е пишувана на бугарски литературен јазик.

Самиот Китанчев, во кратката фусната што ја дава за поемата „Дедо Неделко“ ни ја раскажува легендата за Марко Крале, кој секоја година, на полноќ спроти Велиден се качувал на својот знаменит коњ Шарко и заминувал да се причести во стариот манастир Трескавец. По причесната одјавувал на ридот отспротива, покрај урнатините од неговите дворци и произнесувал некакви пророчки зборови за ослободувањето на земјата од Турците. Меѓутоа, секој што ќе ги слушнел зборовите, умираше, без да може да ги соопшти другому. Причината за тоа била што сè уште, наводно, не дошло времето за ослободување. Така, белобрадиот овчар дедо Неделко, кој не се плашел од смрт, се решил да се жртвува во име на своето несекинато љубопитство да ги слушне пророчките зборови на Марко Крале. Нема што да изгуби, стар е и сите маки и неволици од Турците поганци поминале врз негова глава. Неговата желба е само да може да го доживее следниот ден, та да им раскаже сè на своите браќа, а потоа со радост би лепнал сам во пробот студен.

Дедо Неделко ја доживува таа ноќ несекојдневната глетка и успева да го распознае Марка Кралета. Тој го гледа јунакот на балканската епска народна песна како паѓа во нерамна борба од клетите врагови: Мусо Кеседија, детето Дукалинче, Гино Арнаутче, Црната Арапина, Голиот Дервиш, Жолтиот Евреин, Филип Маџарина, Вук Бранковиќ. Но, тогаш доаѓа ангелот божји, кој со својата труба ги растерува сите овие врагови, претворувајќи ги во црни сенки, а Марка Кралета го враќа во живот. Меѓутоа, по оваа неверојатна глетка, дедо Неделко најпрвин занемува, а потоа паѓа мртов. Друпиот ден, изутрина, двајцата калуѓери од Марковиот манастир го наоѓаат мртвото тело на стариот овчар дедо Неделко, потиснато

од тежината на опромен брест, кутнат во сношната луња. Го попребуваат заедно со тајната што ја научил таа ноќ.

Бездруго, намерата на Китанчев да создаде помодерен поетски текст, ослонувајќи се на фолклорна инспирација со тема од историското минато на Македонија има своја целосна оправданост за она време, иако по сета своја тематска и стилско изразна структура ѝ припаѓа на тогаш веќе превозможната романтичарска постапка. Поемата можела, и покрај сета своја анахроничност како стилски жанр, да го предизвика љубопитството на тогашните наши млади луѓе, кои се школувале низ бугарските егзархиски училишта. Авторот демонстрира помодерна версификација, го владее солидно четиристапниот амфибрах, омилена ритмичка стапка на тогашната современа бугарска поезија. Меѓутоа, сепак, останува на нивото на просекот, туѓ за пополното, попластично и посензибилно поетско кажување. Ако се има предвид дека поемава, за која рековме не се знае кога е напишана, е објавена во списанието „Мисъл“, 1895 година, тогаш можеме да сфатиме подиректно некои општи разјаснувања на поезијата на Трајко Китанчев. Имено, списанието „Мисъл“, кое го уредува др Крстев, ги има за свои соработници најистакнатите бугарски поети од модернистичките настојувања. Тоа се Пенчо Славевков, Пеју Јаворов, П. Ј. Тодоров, и др. Критичарот др Крсто Крстев, на страниците на своето списание што го афирмира естетизмот во Бугарија, е премногу строг кон поезијата од реалистичко-реторична насока и на страниците на неговото списание се објавувани навистина најдобрите поетски прилози на бугарската поезија од тоа време. Китанчев ја има среќната околност да се јави врз страниците на ова угледно списание, но, премногу е доцна. Истата година активно се ангажира на политички план и во македонската проблематика. Творбата со која се јавува во списанието на модернистите говори можеби за еден завој во неговата по-

етска актива. Укажана му е висока чест и признание од страна на најугледните бугарски лите- рати. За жал, премногу доцна е за сè. Сепак, пое- мата „Дедо Неделко“ посведочува некои убави квалитети на Китанчев во поезијата, најавени, но, без шанса да бидат доразвиени.

Китанчев ни оставил и еден мошне допадлив и комплексен текст, пак на тема Марко Крале, на македонски јазик, т.е. на неговиот ресенски ди- јалект. Тоа е песната (поемата) „Марко Крале си ја губи силата“, која денеска како народна песна се препечатува по речиси сите македонски и бу- гарски избори на епската народна песна, која се анализира во нашите училишта и се наоѓа во у- чебниците за литература за I клас гимназија, и на Зографов-Павловски и на Љубен Андреев, со оп- стојни коментари во кои за жал не се евидентира дека е тоа текст на Китанчев.

Поемата „Марко Крале си ја губи силата“ е објавена првпат во 1889 година, во списанието „Библиотека Свети Климент Охридски“ во Софи- ја (кн. VII, стр. 165—172). Пишувана е десетерец, петтостапен хореј и изнесува 263 стиха. Поделе- на е на пет дела. Точниот наслов, според текстот објавен во „Сочиненија“ на Т. Китанчев, од 1898 година, гласи: „Крал Марко“, додека во поднас- ловот стои: народна песна од Ресенско.

Китанчев се скрил зад фасадата на аноним- ниот автор зашто тогаш сè уште не се стихува јавно на македонски јазик, па и тој, како некои негови македонски претходници или современници (Џинот, Пулевски, Спространов, Шапкарев, В. И- кономов, Ј. Гологанов) во дилемата дали да посег- не кон родниот дијалект или кон веќе нормира- ниот и постојано збогатуван бугарски литерату- рен јазик, иако се одредува кон втората алтерна- тива, не му одолува на искушението да се про- вери и низ родната реч. А, факти дека родниот говор најсолидно го владеел, наоѓаме во написите на Горче Петров во софискиот „Балкан“ и во на- учната лингвистичка статија „За акцентот во збо-

ровите во ресенскиот повор од западно-македонското наречје“ на самиот Китанчев. За песнава ќе се искаже и познатиот бугарски фолклорист од македонско потекло, Христо П. Стоилов, кој на страниците на солунското „Културно единство“ (кн. II. 1908) вели дека овој текст е потправка, т.е. литературна мистификација а не народна умотворба. Стоилов, давајќи естетска анализа на оваа стихотворба, подвлекува дека таа е без споредба по својата уметничка вредност, дека може да се мери со највисокопоетичните уметнички творби и додава: „Нема да зпрешиме, ако претпоставиме, дека таа песна поминала преку стругот на некој книжевен поет. Во неа личи јавно дека цртала рака на уметник а не таа на народниот пеец. Не му е место тука да ги истакнувам тие елементи. Нив може да ги различи секој зналец на народната поезија“.

И во учебникот по литература за први клас на гимназиите, авторите Зографов и Павловски конструираат како: „во уметнички поглед за најубава песна од нашата народна епика се смета *Марко Крале си ја губи силата*. Таа наша епска песна се одликува со драгоцен и уметнички својства: сликовитост, вонредно богатство на стилот, драмска напнатост на раскажувањето и величествени, со космички размери слики, создадени од една мошне суеверна народна фантазија“.

Со песната „Марко Крале си ја губи силата“ Китанчев, макар и анонимно, остава сведоштво за едно успешно воведување на македонскиот јазик во повисока литературна норма, иако се користи со народната епска форма. Негош и Мажураниќ, неколку децении пред него, токму во таа форма создадоа високи уметнички достигнувања. Македонската литература со право треба да го вреднува овој поетски текст на Трајко Китанчев меѓу најубавото што на македонски јазик е напишано во минатиот век. Песнава е ризница на ретки поубавина компарации, епитети, персонификации,

хиперболи и други стилоски фигури, а идејата што се развива во неа носи една изразита филозофска димензија.

Од другите поетски текстови на Китанчев, пишувани на бугарски јазик, вниманието го привлекуваат: „Затвореник“, „Не ми е жал“, „Стариот прадинар“ (прв негов поетски текст, објавен во солунското списание „Книжици за прочит“ од 1889, кое го уредува неговиот пријател, велешанецот Димитар Матов), „Молитва“, „Крепи се“, „Кон Македонецот“, „На калуѓерот“ и „Кон моите браќа“. Првите две песни имаат автобиографски карактер, додека другите се јавни обраќања до современниците.

Меѓу позанимливите литературно-научни искажувања на Китанчев, да ти спомнеме треба уште: полемиката од 1885 под наслов „Македонија во време на илјадагодишнината на св. Методиј“ од Офејков. Ова е поопстојна расправа во врска со погрешното запознавање на јавноста со положбата во Македонија, сторено од бугарскиот научник Атанас Шопов, т.е. Офејков. Овдека, плебејскиот резон на Китанчев доаѓа до целосен израз, осудувајќи го чорбаџискиот елемент во Македонија како предавнички, како антинароден. Овдека тој се изјаснува и против клерикализмот, против прчките фанариоти и бугарската егзархија, ги брани учителите, како единствено приврзани до интересите на народот, го напаѓа Офејкова поради неговите совети до Македонците да не прибегнуваат до револуционерни акции, а да си останат покорни и мирни, барајќи само владици, итн. Китанчев смета дека ваквите услуги на научниците се лоши и со обратен ефект.

Научно-лингвистичкиот прилог на Китанчев „За акцентот во зборовите во ресенскиот повор од западно-македонското наречје“ од 1892 година, претставува мошне сериозен труд, доста опстоен и е вреднуван во нашата наука со доста значајно место.

Најодзади, статијата на Китанчев „Сервантес и неговиот Дон Кихот“ значи обид на нејзиниот автор да се занимава со анализа на најпознатите дела од светската литература. Како што е познато, тој за време на тригодишната робија по бугарските затвори, го превел на бугарски јазик овој роман, како и некои Гоголеви раскази (Шинел, Невскиот проспект) и знаменитото дело на Бокл, Историјата на англиската цивилизација.

На македонски политички теми треба да се истакнат неговите прилози „Македонското движење“ и „По решенијата на македонскиот конгрес“, во кои Китанчев се залага за политичка автономија на населението во Македонија.

* * *

Поради сето дотука изнесено, треба да заклучиме на крајов дека Трајко Китанчев со многу компоненти на својата личност и дело е трајно поврзан со Македонија. Бездруго дека најзанимливото од неговиот литературно-научен опус треба трајно да се приопшти како достапност и за нашите сегашни генерации, кои со респект и љубов кон најсветлото во делото на своите претходници умеат да се оддолжат и со внимание и со признание.

Гане ТОДОРОВСКИ

Гане Тодоровски

ЗА ДВЕТЕ ПОЕМИ НА ТРАЈКО КИТАНЧЕВ
НА ТЕМАТА МАРКО КРАЛЕ

За Трајко Китанчев (1858, с. Подмочани, Преспа – 1895, Софија) се знае дека ни оставил две поеми на тема Марко Крале, двете објавени во минатиот век. Едната е напишана на бугарски, а другата на македонски јазик. За овие две поеми, потсетувам, сум напишал пократки информации и коментари, можеби прилично бегло, но, со оглед на тоа што тие и такви мои белешки, за жал, сè до дејов-денешен се единствени, и, пак за жал, оддалечени од овој наш разговор за поемата во македонската литература со две децении и скриени во списание и книга што потешко се наоѓаат („Разглед“, год. XII, 1970, бр. 9–10, стр. 939–966, и во нашата книга *Трактати за сонцелубивите*, Скопје, 1974, стр. 85–110) ние ќе се обидеме уште еднаш да им се навратиме за да укажеме и на нивните вредносни аспекти и на нивното место во жанровското видување на македонската литература во XIX век.

Во нашиов нов приод кон поетското дело на Трајко Китанчев повторно би настоеле да предпочиме дека поемата е прилично застапен поетски жанр во македонската литература, без да има потреба и овојпат да укажуваме на нејзините поетски извишувања со „Сердарот“ на Прличев (1860) и „Крвава кошула“ на Рајко Жинзифов (1870). Но, овдека ќе спомнеме дека поемата кај нас се вклучува во јавен оптек и со творбите на Марко Цепенков и Евтим Спространов кон крајот на минатиот век, за да го продолжи своето траење низ амбициозниот

проект на Арсени Јовков – „Илинден“, роман во стихови, 1920, и низ творбите на Лазар Поп Трајков (1903 – „Локвата и вињари“), некои поетски проекти на Никола Џеров и Асен Каваев и Фјодор Шомов и Арсени Јовков, подоцна и Никола Јонков Вапцаров и Антон Попов, како и на Коле Неделковски, Кочо Рацин, Венко Марковски и Цеко Стефанов од времето помеѓу двете светски војни и НОБ. Овдека треба да го спомнеме и поамбициозниот потфат на Томо Смиљаниќ Брадина, од периодот меѓу двете светски војни, како и сè она што следи по ослободувањето (1944) како принос во оваа жанровска форма (В. Марковски, Конески, Каровски, Гого Ивановски и др.).

Се разбира, останува како предупреден фактот дека македонската литературно-историска наука, барем досега недостатно го свртела вниманието на ова жанровско подрачје. Веројатно, со настојбата на поемата во македонската литература да ѝ се укаже пошироко внимание низ една научна дискусија од овој вид, се коригира една состојба, т.е. неправда.

Кога станува збор за поемите на Трајко Китанчев, на тема Марко Крале, веднаш би предпочиле дека популарноста на легендата за овој наш колку историски – толку и митски лик е пресудна за да ја прифатат литературите од повеќе поколенија на нашата литература. Го имаме мотивот и на губењето на силата и мотивот на повторното доаѓање на кралот Марко кај Миладиновци и по поетски запис, и во предание и во бројни фусноти, но исто толку за ова наоѓаме богат материјал и во фолклорните записки на Цепенков, Шапкарев, Антон П. Стоилов и други познати собирачи на усната традиција кај Македонците. Во уметничката литература за Марко Крале пишуваат Рацин, Вапцаров, В. Марковски, Арсени Јовков и др.

Поемите на Трајко Китанчев за Марко Крале се потпираат врз два магистрални мотива за легендарниот јунак на македонската и на јужнословенската епска песна (да речеме условно: и на балканската). Најпрвин би се задржале на поемата *Дедо Неделко*.

Оваа поема е составена од десет пеења (бројот на стиховите изнесува околу петстотини). Се дава модифицирана верзија на постојното народно предание кај Македонците, дека кралот и јунакот Марко Крале не е умрен, туку уште живее, скриен во некоја длабока пештера во планините помеѓу Охридското и Преспанското

Езеро, чекајќи го сдниот ден, кога ќе може пак да изле-
зе на бел свет за да се бие со Турците и да го ослободи
од нивно ропство својот народ.

Самиот Китанчев, во кратката фуснота што ја дава
за поемата „Дедо Неделко“, ни раскажува, низ своја
верзија, за преданието за Марко Крале, како тој секоја
година во определено време – на полноќ спроти Велиг-
ден, се качувал на својот коњ Шарко и заминувал да се
причести во стариот манастир Трескавец. По причесна-
та, одјавувал на ридот отспротива, покрај урнатините од
неговите дворци, и произнесувал некакви пророчки збо-
рови за ослободувањето на земјата од Турците. Меѓутоа,
секој што ќе ги слушнел зборовите, умираше, без да може
да ги соопшти на друг. Причината за тоа била што сè
уште, наводно, не дошло време за осободување! Така,
белобрадиот овчар дедо Неделко, кој не се плашел од
смртта, се решил да се жртвува во име на своето несек-
нато љубопитство да ги слушне пророчките зборови на
Марко Крале. Нема што да изгуби, стар е и сите маки и
неволици од Турците-поганци поминале врз негова гла-
ва. Желба му е само да може да го доживее следниот
ден, та да им раскаже сè на своите браќа, а потоа со
радост би легнал сам во гробот студен.

Дедо Неделко ја доживува таа ноќ несекојдневната
глетка и успева да го распознае Марка Кралета. Тој го
гледа јунакот на балканската епска народна песна како
паѓа во нерамна борба од клетите врагови: Мусо Кесе-
џија, детето Дукадинче, Гино Арнаутче, Црната Арапи-
на, Голиот Дервиш, Жолтата Евреина, Филип Маџари-
на, Вук Бранковиќ. Но, тогаш доаѓа ангелот божји, кој
со својата труба ги растерува сите овие врагови, претво-
рувајќи ги во црни сенки, а Марко Кралета го враќа во
живот. Меѓутоа, по оваа неверојатност, дедо Неделко
најпрвин занемува, а потоа паѓа мртов. Другиот ден,
изутрина, двајца калуѓери од манастирот го наоѓаат
мртвото тело на стариот овчар дедо Неделко, потиснато
од тежината на огромен брест, кутнат од сношната лу-
ња. Го погребуваат заедно со тајната што ја открил таа
ноќ.

Бездруго, намерата на Китанчев да создаде помо-
дерен поетски текст, потпирајќи се врз фолкорна инспи-
рација со тема од историското минато на Македонија
има своја целосна оправданост за она време, иако по
сета своја тематска и стилско-изразна структура ѝ при-
паѓа на тогаш веќе превозможната романтичарска по-

стапка. Поемава можела, и покрај сета своја анахроничност како стилски жанр, да го предизвика љубопитството на тогашните наши млади луѓе што се школувале низ бугарските егзархиски училишта. Авторот демонстрира помодерна версификација, го владее солидно четиристепениот амфибрах, омилена ритмичка стапка на тогашната современа бугарска поезија, меѓутоа, сепак, останува на нивото на просекот, туѓ за целосното, попластично и посензибилно поетско кажување. Ако се има предвид дека поемава, за која рековме не се знае кога е напишана, е објавена во списанието „Мисъл“ (1895), тогаш можеме да сфатиме подиректно некои општи разјаснувања на поезијата на Трајко Китанчев. Имено, списанието „Мисъл“, кое го уредува д-р Крсто Крстев, ги има за свои соработници најистакнатите бугарски поети од модернистичките настојувања. Тоа се Пенчо Славевков, Пеју Јаворов, П. Ј. Тодоров и др. Критичарот д-р Крстев, на страниците на своето списание што го афирмира естетизмот во Бугарија, е премногу строг кон поезијата од реалистичко-реторичната насока и во него се објавувани навистина најдобрите прилози на бугарската поезија од тоа време. Китанчев ја има среќната околност да се јави на страниците од ова угледно списание, но – премногу доцна. Истата година активно се ангажира на политички план и во македонската проблематика. Творбата со која се јавува во списанието на модернистите говори можеби за еден завој во неговата поетска актива. Укажана му е висока чест и признание од страна на најугледните бугарски литерати. За жал, премногу е доцна за сè. Сепак, поемата *Дедо Неделко* му посведочува на Китанчев некои допадливи квалитети во поезијата, најавени, но без шанса да бидат доразвиени. Политичкиот ангажман алчно ќе го проголта литературниот зафат на Китанчев. Сметајќи се себе си најверојатно за поет по неволја, а не за поет по признание (да ги употребиме и овојпат поимските категории на Ѓ. Гачев), тој не упростува во литературата. Небото над Македонија е матно. Грми и светка. Москаат ве-
ди...

Втората поема на Китанчев, напишана на македонски јазик, е „Марко Крале си ја губи силата“. Пишувана е во духот на народната епска поезија (неримуван десетосложен стих), па, поради тоа, како и поради фактот дека кога е објавена (во списанието „Библиотека Свети Климент Охридски“, Софија, 1889 г., кн. VII, стр. 165–

172), во поднасловот е ставена – народна песна од Ресенско, – денеска поемава се препачатува речиси во сите постојни антологиски избори на македонската и бугарската народна поезија како образец на народната песна и по учебниците за средните училишта се анализира како таква. (За ова види во учебниците за литература за I клас на гимназиите кај Зографов-Павловски и Љубен Андреев, како и во студијата на Димче Најчески). За разлика од поемата „Дедо Неделко“, по број на стихови овој текст на Китанчев е двојно помал (изнесува 263 стиха). Поемава е поделена на пет дела.

Кај Миладиновци (види; издание од 1983 г., седмо по ред, во редакција на Х. Поленаковиќ и Тодор Димитровски, стр. 504 и 505). Овој мотив е резимиран во поглавјето „Преданија“ како „Фалба Маркова“. Еве што ни се кажува таму:

„Вељат че Марко беше толку јунак, шчо едношка се пофали да поткрени со маџдракот са̀та земја! Господ, за да му видит јунашчината, пушчи ангел, кој со земја напална торба, која стори тешка колку са̀та земја, и се застои покрај пџтот од ка̀де ќе поминеше Марко. Кога Марко се приближа, ангелот му рече: „Ејди незнаено делио! Поткрени ми торбава“. Марко одвај му ја поткрена на рамена со маџдракот, кој се сви од тежина. Од тога Марко си загина јунашчината и со хитрост са̀де и подмамка наделваше другите јунаци, како Гина, Груица и др.“

Во поемата на Трајко Китанчев нешто е видоизменето. Имено, наместо ангел, преправен во просјак се јавува пред Марко Крале самиот Господ.

Во првото пеење (стих 1–7) имаме обраќање до Бога и прослава на неговата големина и моќ:

„Да се славит твое свето име,
Да се слушат од века до века . . .!“

Второто пеење (стих 8–37) е опис на чудото на земјата наречено Марко Крале или јунак над јунаците. Тој јави на шарен коњ (коња кршигора), на главата носи самур калпак, на калпакот до три огледала, а над нив перја паунови, и уште:

„Ми засукал мрка мустачина,
Еден мустак до три руна црни;
Ми намуртило очи соколови

И над ними вежди пијавици,
 Како црни крилја ластовички;
 Ми опасал сабја дипленица,
 Што се дипли дванаесет пати,
 Што се носит долу во гривата,
 И ми сечит дрвја и камења;
 А на седло, богме, ми приврзал,
 Што приврзал тешка боздугана
 Што е тешка шестотини ока;
 В рака држит она војно копје
 Ко јасика тонка извишено;
 Се наметнал с гуња кабаница,
 Ми црнеет како темен облак.
 Кај да стапит шарец добра коња
 Било стилје ил' станоит камен,
 Ми потонват коња до колена!
 Од што ми е сила у јунака
 Е претежа мајке црне земја
 Од тежина грда носеештем ...
 Та ми јачит кутра црна земја,
 Ем ми јачит, ко киот се тресит.“

Третото пеење (стих 38–96) го раскажува Марко-виот пркос кон Бога: свездата Вечерница го гледа тоа чудо невидено, го гледа на земјата спотнатиот од велика сила Марко Кралевике, кој не знае што да прави со толкавата сила:

„Зашто немаат јунак спроти себе!
 Нити јунак, нити лошотија,
 Нити ламја, нити аждер лути,
 Нити вила, нити самовила ...“

Бидејќи по земјата е тешка пустелија, Марко ѝ се обраќа на свездата Вечерница, која „грее горе од високо и се пулит редом на далеку“, да му каже дали има јунак спроти него? Таа му одговара дека како него на земјата јунак не видела. Тогаш Марко Крале, очевидно возбуден од слушнатото, ја искажува „думата неразумна“, со што чини „пуста будалштина“ та си ја погубува својата јунаштина:

„Ој те тебе, свездо Вечернице,
 Уште мене јунак не познаваш,
 Слушај мене, свездо Вечернице:
 Да ми слезет Господ од небеси
 И со него на мегдан излеглам;
 Крај да имат мајка црна земја
 С една раќа неа ќе поткренам!“

Марковата самозанесеност да излезе на мегдан и со творецот на земните блага, со создателот на светот, очевидно го повикува Бога да слезе на земјата и да ја провери Марковата фалба дека ќе ја крене земјата со една рака!

Во четвртото пеење, најдолгото (стих 97–256) е прикажана средбата помеѓу преправениот во просјак Господ и јуначиштето Марко Крале. Авторот ни ја раскажува случката:

Шетал што шетал Марко и му доманала шетачката, та почнал да го бие и разигрува својот шарец – па се затресла кутрата црна земја, започнал да јачи и да татни; завеале силни ветрови и забучале реки и езера, се вознемириле и морињата, планините затрештиле, почнале да се кршат и се исплашиле луѓето по градиштата и ѕверовите по пештерите! Сите викаат до Бога. На Господа вишни му се смилувало, откако видел дека земјата не ќе може таква грда сила (како Марковата) земјата да поднесе, та слегол од небото преправен во стар дедо што нарабил малечката торба – тешка колку сета мајка црна земја! И си седнал на еден крстопат:

„Ете ти го Марко се зададе,
Од планина скокат на планина,
А пред него магли и прахови,
А зад него дождој од камење
Што и врљат коњот со копита“ –

Бедниот старец го замолува Марка да му помогне, да му го поткрене торбичето за да го стави на рамо. И тогаш се случува тоа што треба да се случи: му се крши силното копје на две половини а шарецот му губи здив, устата му се полни со крв а торбичето не се помрднува од место!? Го запрашува изнемоштен старецот што ли ќе биде ова вељо чудо и што ли тежина има во торбето. Тогаш старецот (преправениот Господ Бог) му соопштува:

„Ој те тебе, Марко Кралевиќе,
Кога с копје торба поткреваше,
Ти изгуби сила половина;
Кога с прстот торба поткреваше,
Ти изгуби уште половина;
Кога с раце земја поткреваше,
Си изгуби и та' половина;
Кога торба веќе ја поткрена,
Си изгуби сета прежна сила.

И од сега благослов ти давам
 Пак да бидеш јунак над јунаци,
 Ама к' имат појунак од тебе . . .
 Не ќе можеш само со јунаство
 Да надбиваш незнајни делии,
 А повеќе ними ќе надбиваш
 Со хитрини и со измамавање!“

Во петтото пеење (стих 257–263), кое означува епилог, се кажува како останала оваа песна да се пее за да ја слуша сета рисјанштија, славејќи го светото божјо име.

Пораката на поемата е недвосмислена и таа ја преточува ограниченоста на човековата сила. Првите коментари на оваа творба во стих укажуваат на нејзините драгоцености уметнички својства: сликовитост, вонредно богатство на стил, драмска напнатост на раскажувањето и величествени, со космички размери слики. Ако треба оваа прекрасна поема да се споредува, пожелно е да се укаже на подолгата народна песна што ја објавува Марко Цепенков под наслов „Вино пијат три млади јунаци“ (343 стиха), во која Марко го убива турскиот султан.

Gané Todorovski

SUR DEUX POÈMES DE TRAÏKO KITANTCHEV AU SUJET DU ROI MARKO

(Résumé)

Quant au Traïko Kitantchev (1858, village Podmotchani, Prespa – 1895, Sofia) qu'il nous avait laissé deux poèmes au sujet du Roi Marko, tous deux publiés au siècle passé. L'un fut écrit en bulgare, l'autre – en macédonien. La présente contribution représente un nouveau retour à ces poèmes visant à relever aussi leurs aspects de valeur et leur place au point de vue du genre de la littérature macédonienne au XIX siècle.